

कारागार सम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७४

प्रस्तावना: कसूरदारलाई भएको सजाय कार्यान्वयनका लागि कारागारको स्थापना गर्न, कारागारको आन्तरिक व्यवस्थापनलाई नियमन र व्यवस्थित गर्न, कारागारभित्र बन्दीको मर्यादित जीवन सुनिश्चित गरी मानव अधिकार संरक्षण गर्न र कारागार सम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

नेपालको संविधानको धारा २९६ को उपधारा (१) बमोजिमको व्यवस्थापिका-संसदले यो ऐन बनाएको छ ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :** (१) यस ऐनको नाम “कारागार ऐन, २०७४” रहेको छ ।
(२) यो ऐन नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको मितिदेखि प्रारम्भ हुनेछ ।
२. **परिभाषा :** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-
 - (क) “अदालत” भन्नाले सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत, जिल्ला अदालत सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले कानून बमोजिम कैदको सजाय तोक्न सक्ने अन्य अधिकारी समेतलाई जनाउँछ ।
 - (ख) “कारागार” भन्नाले बन्दीलाई थुना वा कैदमा राख्नको लागि बनाएको वा तोकिएको घर, कोठा वा त्यस्तै प्रकारको अन्य कुनै ठाउँ सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले त्यस्तो घर, कोठा वा ठाउँले चर्चेको पर्खाल, कम्पाउण्ड र त्यसको परिसर समेतलाई जनाउँछ ।
 - (ग) “कारागार कार्यालय” भन्नाले कारागारको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने प्रशासकीय कार्यालय सम्भन्नु पर्छ ।
 - (घ) “कारागार प्रशासक” भन्नाले दफा ५ को उपदफा (१) बमोजिमको अधिकृत कर्मचारी सम्भन्नु पर्छ ।
 - (ङ) “कैदी भन्नाले” कैदको सजाय भुक्तान गर्न कारागारमा रहेको व्यक्ति सम्भन्नुपर्छ ।
 - (च) “तोकिएको” वा “तोकिए बमोजिम” भन्नाले यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्भन्नु पर्छ ।
 - (छ) “थुनुवा” भन्नाले कुनै कसूरको अनुसन्धानको सिलसिलामा वा पुर्पक्षका लागि न्यायिक हिरासतमा रहेको व्यक्ति सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले प्रचलित कानून बमोजिम थुनामा रहेको व्यक्ति समेतलाई जनाउँछ ।
 - (ज) “नाबालक” भन्नाले अठार वर्षको उमेर पूरा नभएको बालबालिका सम्भन्नु पर्छ ।
 - (झ) “बन्दी” भन्नाले कैदी र थुनुवा सम्भन्नु पर्छ ।

- (त्र) “बन्दी अभिलेख किताब” भन्नाले दफा २४ बमोजिम खडा गरिएको बन्दी अभिलेख दर्ता किताब सम्भन्नु पर्छ ।
- (ट) “विशेष सुरक्षा कक्ष” भन्नाले कारागारभित्र कैदीलाई राख्न बनाईएको विशेष प्रकारको सुरक्षित स्थान सम्भन्नु पर्छ ।

परिच्छेद-२

कारागारको स्थापना तथा संचालन

३. **कारागारको स्थापना गर्ने नेपाल सरकारको अधिकार** : (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी मुलुकका विभिन्न प्रदेशमा कारागार रहने ठाउँ तोक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम तोकेको ठाउँमा नेपाल सरकारले कारागारको स्थापना गर्नेछ ।
- (३) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेका कारागार यसै ऐन बमोजिम स्थापना भएको मानिनेछ ।
४. **कारागार भवन निर्माण**: (१) नेपाल सरकारले दफा ३ बमोजिम तोकेको ठाउँमा कारागारको प्रयोजनका लागि कारागार भवन निर्माण गर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम भवन निर्माण गर्दा अन्य कुराको अतिरिक्त देहायका शर्त पूरा गर्नु पर्नेछ:-
- (क) कारागारमा रहने बन्दीको संख्याको आधारमा उपयुक्त कोठा सहितको भवन,
- (ख) खण्ड (क) बमोजिमको कोठाको अनुपातमा उपयुक्त ठाउँको जमीन,
- (ग) बन्दीको संख्याको अनुपातमा निर्माण गर्नु पर्ने भान्सा घर, पुस्तकालय, अस्पताल, आगन्तुक कक्ष, शौचालय, कारागार प्रशासन कार्यालय, सुरक्षा पोष्ट, सुरक्षाकर्मीको आवास भवनको लागि आवश्यक जमीन,
- (घ) बन्दीलाई व्यायाम र खेलकुदका लागि आवश्यक जमीन,
- (ङ) खुला हावा, प्रकाश, पानीको व्यवस्था हुन सक्ने उपयुक्त वातावरण ।
- (३) कारागारको प्रयोजनका लागि उपदफा (१) र (२) बमोजिम निर्माण भएका भवनलाई पूर्ण रुपमा घेर्न सकिने गरी उपयुक्त ढंगबाट कम्पाउण्ड पर्खाल निर्माण गर्नु पर्नेछ ।
- (४) यस दफा बमोजिम कारागार भवन निर्माण गर्दा नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड अनुरूप भूकम्प प्रतिरोधी हुने गरी निर्माण गर्नु पर्नेछ ।
५. **कारागारको व्यवस्थापन र सञ्चालन** : (१) दफा ३ बमोजिम स्थापना भएको कारागारको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी प्रदेश सरकारको हुनेछ ।
- (२) कारागारको व्यवस्थापन र संचालनको लागि प्रदेश सरकारले तोकिए बमोजिमको योग्यता पूरा गरेको अधिकृतलाई कारागार प्रशासकको रुपमा तोक्नेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश सरकारको निर्वाचन भएको एक वर्ष पूरा नभएसम्म नेपाल सरकारले नै कारागार व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्नेछ, र त्यस प्रयोजनका लागि उपयुक्त अधिकृतलाई कारागार प्रशासकको रूपमा कार्य सम्पादन गर्न खटाउनु पर्नेछ ।

(४) कारागार व्यवस्थापन र सञ्चालन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

६. **कारागार प्रशासक सम्बन्धी व्यवस्था:** (१) कारागार प्रशासक प्रदेश सरकारको पूर्णकालीन पदाधिकारी हुनेछ, र कारागारको आन्तरिक व्यवस्थापन, सञ्चालन, सुपरीवेक्षण गर्ने जिम्मेवारी निजको हुनेछ ।

(२) कारागार प्रशासकलाई तोकिए बमोजिमको विशेष सुविधा उपलब्ध गराइनेछ ।

(३) प्रत्येक कारागारमा कारागार प्रशासकका अतिरिक्त निजको मातहतमा आवश्यक संख्यामा अन्य कर्मचारी रहनेछन् ।

७. **कारागार प्रशासकको काम, कर्तव्य र अधिकार:** (१) यस ऐनमा लेखिएका काम, कर्तव्य र अधिकारका अतिरिक्त कारागार प्रशासकको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिमको हुनेछ :-

(क) कारागारको आन्तरिक बन्दोवस्त र व्यवस्थापन गर्ने,

(ख) प्रचलित कानून बमोजिम निजलाई जिम्मा लगाइएका मिसिल, किताब, कागजात एवं मालसामान सुरक्षित रूपले राख्ने वा राख्न लगाउने,

(ग) कारागारमा रहेका बन्दीको उचित व्यवस्थापनका लागि आवश्यक काम गर्ने वा गराउने,

(घ) कारागारको सुरक्षा व्यवस्था चुस्त राख्ने र समय समयमा त्यसको जाँच गर्ने वा गराउने,

(ङ) कारागारमा खटिएका विभिन्न सुरक्षाकर्मी तथा अन्य कर्मचारीलाई कारागार व्यवस्थापन गर्न आवश्यक निर्देशन दिने,

(च) बन्दीको लागि आवश्यकता अनुसार निःशुल्क कानूनी सहायताको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने,

(छ) बन्दीको लागि नैतिक सुधार तथा मनो-सामाजिक सम्बन्धी आवश्यक परामर्शको व्यवस्था गर्ने,

(ज) तोकिए बमोजिमका अन्य काम गर्ने वा गराउने ।

(२) कारागार प्रशासक प्रमुख जिल्ला अधिकारीको सामान्य सुपरिवेक्षणमा रहनेछ, र निजसँग निकटतम समन्वय र सहकार्य गरी कारागारको सञ्चालन, प्रशासन र व्यवस्थापन गर्नेछ ।

(३) कारागार प्रशासकले यस ऐन अन्तरगत आफूलाई प्राप्त अधिकार आफ्नो मातहतका कर्मचारीलाई आवश्यकता अनुसार प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।

(४) कारागार वा बन्दीको सुरक्षाको लागि कारागार प्रशासकले आवश्यकता अनुसार स्थानीय प्रशासनको सहयोग माग गर्नेछ र त्यस्तो सहयोग माग गरेमा स्थानीय प्रशासनले त्यस्तो सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

८. सुपरीवेक्षण तथा निगरानी सम्बन्धी व्यवस्था : (१) कारागार प्रशासक वा निजले तोकेको कर्मचारीले हरहमेशा कारागार आफ्नो सुपरीवेक्षण र निगरानीमा राख्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) को प्रयोजनका लागि प्रदेश सरकारले कारागार प्रशासक, सुरक्षाकर्मी तथा कारागारमा खटिएका अन्य कर्मचारीलाई कारागार परिसरमा राशन तथा आवासको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम दिने राशन तथा अन्य सुविधा सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

९. कारागारको सुरक्षा : (१) कारागार तथा बन्दीको सुरक्षा तथा रेखदेखको लागि आवश्यक संख्यामा सुरक्षाकर्मी रहने छन् ।

(२) कारागारको सुरक्षा व्यवस्थापन गर्न वा बन्दीको रेखदेख गर्न खटिएका सुरक्षाकर्मी कारागार प्रशासकको प्रत्यक्ष निर्देशन र नियन्त्रणमा रहने छन् ।

परिच्छेद-३

कारागार सञ्चालनका पूर्वाधारहरु

१०. बन्दीको बसोबासको व्यवस्था : (१) कारागार प्रशासकले कारागारमा रहने बन्दीलाई बसोबासको लागि उपयुक्त कोठाको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम बसोबासको कोठाको व्यवस्था गर्दा बन्दी रहने कोठामा पर्याप्त हावा र प्रकाश आउने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम बन्दीलाई बसोबासको व्यवस्था गर्दा तोकिएको क्षेत्रफल भएको कोठामा तोकिएको संख्या भन्दा बढी बन्दी राख्न सकिने छैन ।

११. खानेपानी र शौचालयको व्यवस्था : (१) कारागारमा रहने बन्दीको लागि स्वच्छ खानेपानी र सफा तथा मानवोचित शौचालयको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) कारागारमा बन्दीको लागि पर्याप्त पानी सहित सुरक्षित स्नान कक्ष हुनु पर्नेछ ।

१२. व्यायामस्थल र खेलकुद सामाग्रीको व्यवस्था : (१) बन्दीको लागि व्यायाम स्थल, खेल्ने चौर र आवश्यक खेलकुद सामाग्रीको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) कारागारमा रहने व्यायाम स्थल, खेल्ने चौर र खेलकुद सामाग्रीको व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१३. पुस्तकालयको व्यवस्था : (१) बन्दीको अध्ययन तथा विभिन्न प्रकारका ज्ञान अभिवृद्धिको लागि तोकिएको संख्या भन्दा बढी बन्दी रहने कारागारमा आवश्यकतानुसार पुस्तकालयको व्यवस्था गरिनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको पुस्तकालयमा तोकिए बमोजिमका पठनीय सामाग्री रहने छन् ।

- (३) उपदफा (१) बमोजिमको पुस्तकालय तथा त्यसको व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
१४. **रेडियो तथा टेलिभिजन :** (१) कारागार प्रशासकले निर्धारण गरेको समयमा सुन्न र हेर्न सक्ने गरी कारागार परिसरभित्र उपयुक्त ठाँउमा रेडियो र टेलिभिजनको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।
- (२) रेडियो तथा टेलिभिजनको सुविधा सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
१५. **सिसिटिभी तथा आधुनिक उपकरणको व्यवस्था :** (१) कारागार प्रशासकले कारागार तथा बन्दीको सुरक्षाको सुपरिवेक्षणका लागि सिसिटिभी तथा अन्य आधुनिक उपकरण राख्ने प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको सिसिटिभी मार्फत कारागार प्रशासकले बन्दीको निगरानी र तोकिएको अवधिसम्म अभिलेख राख्न सक्नेछ ।
- तर शौचालय, पोशाक परिवर्तन स्थल, स्नान गृहमा त्यस्तो निगरानी गर्न र अभिलेख राख्न सकिने छैन ।
- (३) कारागारमा प्रवेश गर्दा कुनै पनि व्यक्तिले तोकिए बमोजिम सुरक्षाका सर्त पालना गर्नु पर्नेछ ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिमका सुरक्षाका सर्त पालना नगरेमा कारागार प्रशासकले कारागार परिसरमा प्रवेश गर्न रोक लगाउन सक्नेछ ।
१६. **भोजनको व्यवस्था :** (१) कारागार प्रशासकले कारागारमा रहने बन्दीको दैनिक भोजनको लागि प्रत्येक कारागारमा सामुहिक भोजनको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।
- (२) कारागारमा रहने बन्दीले उपदफा (१) बमोजिम व्यवस्था भएको मेसको खाना खानु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बन्दीले देहायको अवस्थामा मेस बाहिरको खाना प्राप्त गर्न सक्नेछ:-
- (क) कुनै बन्दीलाई निश्चित किसिमको मात्र खाना खान चिकित्सकले सिफारिस गरेको र त्यस्तो खाना मेसमा उपलब्ध नभएमा,
- (ख) विशेष चाडपर्वका अवसरमा परिवारबाट प्राप्त खाना ।
- (४) उपदफा (३) को खण्ड (ख) बमोजिमको खाना बन्दीलाई उपलब्ध गराउनु अघि तोकिए बमोजिम सुरक्षा जाँच गराउनु पर्नेछ ।
- (५) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कारागार परिसर भित्र सामुहिक भोजन संचालन गर्न नसकिएको अवस्थामा प्रत्येक बन्दीलाई प्रदेश सरकारले तोकिए बमोजिमको रकम खाना खर्च वापत उपलब्ध गराउने छ र त्यस्तो रकम सम्बन्धित कारागार प्रशासक मार्फत प्राप्त हुनेछ ।

१७. पोषण तत्वयुक्त खानाको व्यवस्था : (१) दफा १६ बमोजिम बन्दीलाई उपलब्ध गराउने खाना सांस्कृतिक रूपमा स्वीकारयोग्य रहेको, तोकिए बमोजिमको गुणस्तरभन्दा कम नहुने र पोषण तत्वयुक्त हुनु पर्नेछ ।

(२) मेस संचालन तथा खाना सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१८. पोशाक सम्बन्धी व्यवस्था : (१) एक वर्ष भन्दा बढी कैदमा रहने बन्दी र कारागारमा रहेका कैदीलाई प्रदेश सरकारले वर्षको कम्तीमा तीन जोर हावापानी सुहाउदो पोशाकको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) कैदीले कारागारमा रहँदा उपदफा (१) बमोजिमको पोशाक लगाउनु पर्नेछ ।

(३) पोशाक सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१९. कारागार अस्पताल वा स्वास्थ्य चौकी : (१) नेपाल सरकारले एक हजार पाँच सय जना भन्दा बढी बन्दी रहने प्रत्येक कारागारमा कम्तीमा दश शैया रहेको एउटा अस्पताल र पाँच सय जनाभन्दा बढी र एक हजार पाँच सय जनाभन्दा कम संख्याको बन्दी रहने कारागार भए एक स्वास्थ्य चौकीको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको अस्पताल वा स्वास्थ्य चौकीको व्यवस्था नभएसम्म कारागार कार्यालय रहेको स्थानीय तह वा जिल्लास्थित सरकारी स्वास्थ्य कार्यालय वा स्वास्थ्य चौकीसँगको समन्वयमा कारागार प्रशासकले त्यस्तो कारागारमा रहेका बन्दीको स्वास्थ्य परीक्षण वा उपचारको प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ ।

परिच्छेद-४

बन्दी सम्बन्धी व्यवस्था

२०. बन्दी पूर्जा दिनुपर्ने : (१) कुनै पनि व्यक्तिलाई अदालतको आदेश वा फैसला बमोजिम दिएको पूर्जा बिना बन्दीको रूपमा कारागारमा प्रवेश गराउन वा राख्न सकिने छैन ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अदालतको आदेशबाट कुनै कसूरको अनुसन्धान वा पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्नु पर्ने भएमा निजलाई देहायको विवरण खुलाइएको थुनुवा पूर्जा दिई कारागारमा पठाउनु पर्नेछः-

(क) कुन कसूरको आरोपमा अनुसन्धान वा पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्ने आदेश भएको हो सो कुरा,

(ख) कसूरको संक्षिप्त विवरण,

(ग) थुनामा रहने अवधि,

(घ) थुनामा राख्न आदेश दिने अदालत,

(ङ) तोकिए बमोजिमका अन्य कुरा ।

(३) अदालतको फैसला बमोजिम कैद सजाय पाएको कुनै व्यक्तिलाई कैदमा राख्दा देहायका विवरण खुलाई कैदीलाई पूर्जा दिई कारागारमा पठाउनु पर्नेछः-

(क) कुन कानून अन्तर्गत कसूर ठहरेको हो त्यसको संक्षिप्त विवरण,

(ख) फैसला गर्ने अदालत र फैसला भएको मिति,

(ग) फैसला बमोजिम कसूर वापत तोकिएको सजायको विवरण,

- (घ) कैदमा बस्नुपर्ने बाँकी अवधि,
- (ङ) न्यायिक हिरासतमा रहेको भए त्यसको विवरण,
- (च) तोकिए बमोजिमका अन्य कुरा ।

(४) फैसला गर्ने अदालतले उपदफा (२) बमोजिमको कैदी पूर्जामा उल्लिखित विषयका अतिरिक्त कैदमा बस्ने व्यक्तिको बाबु, आमा, पति, पत्नीको नाम, थर, ठेगाना, उमेर, नागरिकता नम्बर र जारी भएको जिल्ला र मिति समेत खुलाई सम्बन्धित कारागार कार्यालयलाई पत्र पठाउनु पर्नेछ ।

२१. **बन्दीको तलासी लिने** : (१) दफा २० बमोजिमको बन्दीलाई कारागार भित्र प्रवेश गराउँदा त्यस प्रयोजनका लागि खटिएको सुरक्षाकर्मीले निजको शरीर तलासी लिनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम तलासी लिंदा निजसँग भएको मोबाइल फोन, सिमकार्ड, वैयक्तिक कम्प्युटर, ल्यापटप, आइप्याड जस्ता सूचना प्रविधिको उपकरण, नगद, सुन, चाँदी, जवाहरत जस्ता मूल्यवान गहना, निजको पति, पत्नी वा एकासगोलको परिवारको सदस्य तत्काल उपस्थित रहेको भए निजको रोहवरमा भरपाई गरी त्यस्तो व्यक्ति वा सदस्यलाई बुझाउनु पर्नेछ र त्यस्तो व्यक्ति तत्काल उपलब्ध नभएमा त्यस्तो वस्तुको विवरण राखी कारागारमा रहेको लकर वा सेफभल्टमा राख्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम तलासी लिंदा कुनै बन्दीबाट कुनै हतियार, खरखजाना वा प्रचलित कानूनले निषेध गरेको कुनै वस्तु निजको साथमा फेला परेमा त्यस्ता वस्तु जफत गरेर मात्र कारागारमा प्रवेश गर्न दिनु पर्नेछ र त्यस्तो वस्तुका सम्बन्धमा आवश्यक कारबाई चलाउन सम्बन्धित निकायमा लेख्नु पर्नेछ ।

(४) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बन्दीले निजको उपयोगको लागि कारागार भित्र लैजान पाउने दैनिक व्यवहारको तोकिए बमोजिमको माल सामान भएमा निजको साथमा राख्न अनुमति दिनु पर्नेछ ।

(५) बन्दीको साथमा रहेका मूल्यवान सामान लगायतका अन्य वस्तु उपदफा (२) बमोजिम बुझाउन नसकिएमा त्यस्ता सामान समेत कारागार कार्यालयले जिम्मा लिई त्यसको अभिलेख दर्ता कितावमा राख्नु पर्नेछ ।

२२. **थुनुवा वा कैदी बुझिलिने** : (१) अदालतको आदेश वा फैसला बमोजिम थुना वा कैदमा राख्न पठाएको बन्दीको दफा १६ बमोजिम तलासी लिए पछि कारागार कार्यालयले बुझिलिई थुना वा कैदमा राख्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम थुना वा कैदमा राख्न पठाइएकोमा त्यस्तो बन्दीलाई दफा २० बमोजिमको थुनुवा पूर्जा दिएको नदेखिएमा कारागार कार्यालयले त्यस्तो बन्दी बुझिलिने छैन ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम बन्दी बुझिलिएकोमा यस ऐन वा प्रचलित कानून बमोजिम निज रिहाई भएको वा कारागारमा बस्नु नपर्ने अवस्थामा बाहेक कारागारमा बस्नु पर्ने अवधिसम्म निज कारागारमा रहनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (१) बमोजिम कैदी बुझिलिए पछि कारागार प्रशासकले दफा १८ बमोजिमको पोशाक लगाउने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

२३. **स्वास्थ्य परीक्षण** : (१) दफा २२ बमोजिम थुनुवा वा कैदी बुझिलिनु अघि कारागार प्रशासकले स्वास्थ्यकर्मी मार्फत निजको शरीर परीक्षण गराउनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम शरीर परीक्षण गर्दा थुनुवा वा कैदीको शरीरमा कुनै घाउ, चोट, नील, डाम भए वा नभएको र स्वास्थ्य स्थितिको विवरण सहितको अभिलेख तोकिए बमोजिम राख्नु पर्नेछ ।

२४. **बन्दी अभिलेख दर्ता किताब** : (१) कारागार प्रशासकले प्रत्येक कारागारमा रहने बन्दीको अभिलेख राख्न एक छुट्टै बन्दी अभिलेख दर्ता किताब खडा गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको किताबमा देहायका विवरण उल्लेख गर्नु पर्नेछः-

- (क) बन्दीको नाम, थर, ठेगाना, नागरिकता नम्बर र जारी भएको मिति र जिल्ला,
- (ख) विदेशी नागरिक भए राहदानी नम्बर, प्रवेशाज्ञा नम्बर, राहदानी जारी गर्ने मुलुक, जारी भएको मिति र निजको ठेगाना,
- (ग) बन्दीको बाबु, आमा, पति वा पत्नीको नाम, थर ठेगाना,
- (घ) बन्दीको उमेर, लिङ्ग,
- (ङ) मुद्दा वा कसूरको नाम, मुद्दाको संक्षिप्त विवरण वा त्यसको संकेत,
- (च) थुनामा रहने आदेश दिने वा कैद सजाय तोकने अदालतको नाम, ठेगाना,
- (छ) आदेश वा फैसला भएको मिति,
- (ज) थुना वा कैदमा बस्नुपर्ने अवधि,
- (झ) कैदको अवधि समाप्त हुने मिति,
- (ञ) थुना वा कैदमा रहने व्यक्तिको साथमा कुनै मूल्यवान वस्तु रहेकोमा त्यस्तो वस्तुको विवरण,
- (ट) थुनुवा कैदीले कारागारबाट रिहाइ पाएको मिति,
- (ठ) तोकिए बमोजिमको अन्य विवरण ।

(३) कारागार प्रशासकले कारागारमा रहने थुनुवा वा कैदीको लागि उपदफा (२) मा भएका विवरणको अतिरिक्त निजको तस्वीर र तोकिए बमोजिमको औठाछाप (वायोमेट्रिक) को विवरण समेत अभिलेख राख्नु पर्नेछ ।

(४) यस दफा बमोजिमको बन्दी अभिलेख दर्ता किताब खडा गर्दा छुट्टै रजिष्टर र त्यसको विवरण विद्युतीय अभिलेखिकरण समेत गर्नु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिमको विद्युतीय अभिलेख तोकिए बमोजिम कारागार व्यवस्थापन विभागमा पठाउनु पर्नेछ ।

२५. **बसोबासको छुट्टा छुट्टै व्यवस्था गर्ने** : (१) प्रत्येक कारागारमा महिला र पुरुष बन्दी बस्नको लागी छुट्टा छुट्टै भवनको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको भवन व्यवस्था हुन नसकेमा महिला र पुरुष बन्दीलाई अलग अलग तला र त्यस्तो व्यवस्था पनि हुन नसकेमा छुट्टा छुट्टै कोठाको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) महिला र पुरुष बन्दीको लागि छुट्टा छुट्टै शौचालय र स्नान गृहको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (१), (२) र (३) को अधिनमा रही देहायका बन्दीलाई सम्भव भए सम्म अलग अलग कोठामा राख्नु पर्नेछ:-

- (क) थुनुवा र कैदी,
- (ख) तेस्रो लिङ्गी बन्दी र अन्य बन्दी,
- (ग) सरुवा रोग लागेका बन्दी र अन्य बन्दी,
- (घ) मानसिक अवस्था ठीक नभएका बन्दी र अन्य बन्दी,
- (ङ) ७५ वर्ष पूरा भएको बन्दी र अन्य बन्दी,
- (च) गम्भिर कसूरमा सजाय पाएको कैदी र अन्य बन्दी,
- (छ) दफा ३४ बमोजिम विशेष सुरक्षा कक्षमा राख्ने प्रकृतिका बन्दी र अन्य बन्दी,
- (ज) २१ वर्ष पुरा नभएका बन्दी र अन्य बन्दी ।

(५) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अपांगता भएका र तेस्रो लिङ्गी बन्दीलाई बसोबास, शौचालय, स्नान गृह सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद-५

बन्दी प्रति गरिने व्यवहार

२६. भेटघाट कक्षको व्यवस्था गरिने : (१) कारागार प्रशासकले कारागारमा रहने बन्दीलाई भेट्न आउने निजका परिवारका सदस्य, नजिकका नातेदार, निजले मुकरर गरेको कानून व्यवसायी वा आफन्तको भेटघाटको लागि आवश्यक कक्षको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम पारिवारिक भेटघाटका लागि कारागारमा आउने थुनुवा वा कैदीका परिवारका सदस्य वा आफन्त कारागारमा प्रवेश गर्नु अघि सुरक्षाकर्मीको निगरानीमा निजले सुरक्षा सम्बन्धी शर्त र प्रवन्धहरू पुरा गर्नु पर्नेछ ।

(३) एउटै कारागारमा पति वा पत्नी दुवै थुनुवा वा कैदीको रूपमा रहेछन भने निश्चित अवधिका लागि त्यस्ता थुनुवा वा कैदीलाई तोकिए बमोजिम भेटघाटको अवसर दिनु पर्नेछ ।

(४) पति पत्नीको भेटघाटका बखत सिसीटिभी मार्फत सुपरीवेक्षण गर्न वा निजहरूको गोपनियताको अभिलेख गर्न सकिने छैन ।

(५) कारागारमा रहेका कैदी बन्दीका बाल बच्चा भेट्ने छुट्टै कोठाको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(६) विदेशी नागरिक बन्दीको रूपमा कुनै कारागारमा रहेको अवस्थामा उपदफा (१) मा उल्लिखित व्यक्तिका अतिरिक्त सम्बन्धित मुलुकको राजदुतावासका कूटनैतिक कर्मचारीले

भेटन चाहेमा त्यस प्रयोजनका लागि सम्बन्धित राजदुतावासले परराष्ट्र मन्त्रालय मार्फत अनुरोध गर्नु पर्नेछ ।

(७) उपदफा (६) बमोजिम अनुरोध भएमा त्यस्तो बन्दीलाई यस दफा बमोजिम भेटघाटको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

२७. **नियमित स्वास्थ्य परीक्षण :** (१) कारागार प्रशासकले एक वर्षभन्दा बढी कारागारमा रहेका कैदीको कम्तीमा वर्षको एकपटक निःशुल्क प्राथमिक स्वास्थ्य परीक्षणका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम स्वास्थ्य परीक्षण गराउँदा कुनै कैदीको स्वास्थ्य संस्थामा नै राखी स्वास्थ्य उपचार गराउनु पर्ने देखिएमा कारागारमा रहेको स्वास्थ्य संस्थामा निजलाई राखी उपचार गराउनु पर्नेछ ।

(३) कैदीलाई स्वास्थ्य उपचार गराउन सम्बन्धित कारागारमा स्वास्थ्य संस्था नभएमा वा भए पनि उपचारको प्रकृति अनुसार उपयुक्त नभएमा कारागारसँग सम्बन्ध रहेको अन्य स्वस्थ्य संस्थामा र त्यस्तो स्वास्थ्य संस्था पनि उपयुक्त नभएमा तोकिएको चिकित्सकको सिफारिसमा अन्य उपयुक्त स्वास्थ्य संस्थामा उपचार गराउन सकिनेछ ।

(४) उपदफा (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कारागार प्रशासकले उपचार गराउनु पर्ने थुनुवा वा कैदीको स्वास्थ्य अवस्था र सम्बन्धित चिकित्सकको सिफारिस बमोजिम अन्य उपयुक्त स्वास्थ्य संस्थामा जुनसुकै बखत उपचार गराउन सकिनेछ ।

(५) उपदफा (२), (३) वा (४) बमोजिम उपचार गराउँदा सुरक्षाकर्मीको निगरानीमा सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थामा थुनुवा वा कैदी रहने गरी गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (२), (३) वा (४) बमोजिम उपचार गराउँदा स्वास्थ्य संस्थामा रही स्वास्थ्य उपचार गराएको अवधिलाई थुनुवा वा कैदीको कारागारमा नै रहेको अवधि मानिनेछ ।

(५) प्रचलित कानून बमोजिम नेपाल सरकारले निःशुल्क वितरण गर्ने औषधि दफा १९ बमोजिमको अस्पताल वा स्वास्थ्य चौकी मार्फत बन्दीलाई निःशुल्क वितरण गर्नु पर्नेछ ।

२८. **प्रजनन अधिकारको संरक्षण :** (१) कारागार प्रशासकले महिलाको प्रजनन अधिकार संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि छोरा, छोरी नभएकी महिला कैदी जन्म कैदको सजायमा कारागारमा रहेमा वा छोरा, छोरी नभएकी महिलाको पति जन्म कैदको सजायमा कारागारमा रहेमा त्यस्तो कैदीलाई निजको पति वा पत्नीसँग प्रजनन अधिकार संरक्षणको प्रयोजनका लागि भेटघाट गर्ने अनुमति दिनु पर्नेछ ।

(२) कारागार प्रशासकले उपदफा (१) को प्रयोजनका लागि सुरक्षित, उपयुक्त र छुट्टै गोप्य कोठाको तोकिए बमोजिम व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम महिलाको प्रजनन अधिकार कायम भएको प्रमाणित भएमा वा निजको उमेर पचास वर्ष पूरा भएको अवस्थामा उपदफा (२) बमोजिमको सुविधा उपलब्ध गराउनु आवश्यक पर्ने छैन ।

२९. **सिपमूलक वा आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन :** (१) कारागार प्रशासकले कारागारमा रहेका कैदीलाई ज्ञान वा सिप दिई आत्मनिर्भर बनाउन वा त्यस्तो ज्ञान वा सिपको उपयोग गरी कैदीलाई आय आर्जन गर्ने अवसर प्रदान गर्न कारागार परिसरभित्र विभिन्न सिपमूलक वा आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्नेछ ।
- (२) कारागार प्रशासकले उपदफा (१) बमोजिम सञ्चालित कार्यक्रमबाट उत्पादित वस्तुलाई बजारको पहुँच दिन आवश्यक व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम आयमूलक कार्यक्रमबाट प्राप्त आय तोकिए बमोजिम सम्बन्धित कैदी बन्दीको निजी सम्पत्ति हुनेछ ।
३०. **कैदीलाई श्रमिकको रूपमा काममा लगाउन सकिने :** (१) प्रचलित कानून बमोजिम अनुमति प्राप्त गरी कारागार परिसरमा कुनै कारखाना स्थापना भएकोमा त्यस्तो कारखानामा कैदीलाई निजले चाहेमा श्रमिकको रूपमा काममा लगाउन सकिनेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम कैदीलाई श्रमिकको रूपमा काममा लगाइएकोमा निजलाई नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोके बमोजिमको पारिश्रमिक दिनु पर्नेछ ।
३१. **पठनपाठनको प्रबन्ध मिलाउनु पर्ने:** (१) प्रदेश सरकारले बन्दीको पठनपाठनको लागि आवश्यक प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ ।
- (२) कारागार प्रशासकले तोकिएको संख्याभन्दा बढी संख्यामा बन्दी रहेको अवस्थामा आवश्यकता अनुसार आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, खुला शिक्षा वा दुर शिक्षाको लागि तोकिए बमोजिमको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।
- (३) कारागार प्रशासकले निरक्षर प्रौढ बन्दीलाई प्रौढ शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा वा त्यस्तै अन्य प्रकृतिको पठनपाठनको लागि आवश्यक प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ ।
- (४) कारागार प्रशासकले उपदफा (३) बमोजिमको पठनपाठनको लागि कारागारमा रहेका शिक्षित व्यक्तिहरूमध्येबाट एक जनालाई शिक्षकको रूपमा तोक्न सक्नेछ ।
- (५) उपदफा (४) बमोजिम तोकिएको शिक्षकलाई तोकिए बमोजिमको पारिश्रमिक र सुविधा दिइनेछ ।
- (६) कारागारमा रहने बन्दीको आचरण सुधार वा सकारात्मक विचार प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले कारागार प्रशासकले तोकिए बमोजिम नैतिक शिक्षा, योग अभ्यास तथा त्यस्तै अन्य कार्यक्रम संचालन गर्न सक्नेछ ।
३२. **विकास निर्माणको काममा लगाउन सकिने :** (१) कारागार प्रशासकले तीन वर्ष वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय पाएको र अठार वर्ष भन्दा बढी उमेर र शारीरिक रूपमा स्वस्थ रहेको कैदीलाई निजले चाहेमा विकास निर्माणको काममा लगाउन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) को प्रयोजनका लागि सम्बन्धित कैदीले कारागार प्रशासक समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिम निवेदन परेकोमा सम्बन्धित कैदी भाग्न र उम्कन नसक्ने गरी तोकिए बमोजिमका उपायहरू अपनाई विकास निर्माणको काममा लगाउनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम काममा लगाइएकोमा निजलाई प्रचलित कानून बमोजिम न्यूनतम पारिश्रमिक दिनु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (१) बमोजिम विकास निर्माणको काममा लगाइएको कैदीको कैद सजाय तोकिए बमोजिमको दरले कट्टा हुनेछ ।

३३. **विशेष सुरक्षा कक्षको व्यवस्था गरिने** : (१) कारागारमा सुरक्षाको दृष्टिकोणले संवेदनशिल प्रकृतिका देहाय बमोजिमका बन्दीलाई विशेष सुरक्षा कक्षमा राख्न सकिनेछ :-

- (क) अदालत वा नेपाल सरकारबाट विशेष सुरक्षा कक्षमा राख्ने गरी आदेश दिइएको,
- (ख) कारागारबाट सुरुङ्ग खनी भागी पक्राउ भै आएको,
- (ग) एकपटक पर्खाल वा गारो फोरी भागी पक्राउ भएका,
- (घ) पर्खाल नाघी भागी पक्राउ भएको,
- (ङ) कारागार भित्र तीन जनाभन्दा बढीको जमात भई हूलदङ्गा गरी भाग्न प्रयत्न गरेको,
- (च) तीन जना भन्दा घटी भई हूलदङ्गा गरी जमात बाँधी भाग्न खोजेको,
- (छ) कारागार भित्र हुलदंगा गर्ने, बन्दीलाई हैरानी गर्ने वा चोरी गर्ने काम गरेको,
- (ज) स्वास्थ्य उपचार, अदालतमा उपस्थित गराउने वा श्रमिकको रूपमा काम गराउने सिलसिलामा भागेको ।

(२) यस दफा बमोजिम कैदी बन्दीलाई विशेष सुरक्षा कक्षमा रहने अवधि कारागार प्रशासकले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिमका बन्दीको हकमा त्यस्तो आदेशमा उल्लेखित अवधिसम्म विशेष सुरक्षा कक्षमा राख्नु पर्नेछ ।

३४. **विशेष सुरक्षा कक्षमा राखिने कैदी बन्दीको जानकारी दिने** : (१) कारागार प्रशासकले विशेष सुरक्षा कक्षमा राख्न पठाएको थुनुवा वा कैदीको जानकारी तीन दिनभित्र प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई दिनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जानकारी दिँदा थुनुवा वा कैदीलाई विशेष सुरक्षा कक्षमा राख्नुपर्नाको कारण र अवधि समेत खुलाई पठाउनु पर्नेछ ।

३५. **बन्दीलाई हतकडी लगाउन नहुने** : (१) कारागारमा रहने बन्दीलाई कारागारमा रहँदाका बखत हतकडी लगाउन सकिने छैन ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायका बन्दीलाई कारागार प्रशासकले तोकिएको अवधिसम्म हतकडी लगाउन आदेश दिन सक्नेछ ।

- (क) एक पटक कारागारबाट भागी पक्राउ परेको,
- (ख) कारागारबाट भाग्ने वा उम्कने उद्योग गरेको,

(ग) दफा ५३ को उपदफा (१) को खण्ड (घ), (ङ), (च), (छ) वा (ज) बमोजिमको कसूर गरेको,

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि थुनुवा वा कैदीसँग सम्बन्धित मुद्दाको सुनवाईका बखत वा निजसँग अदालतबाट सोधपुछ गर्दा वा वयान लिदा अदालतभित्र हतकडी लगाउन सकिने छैन ।

३६. **सप्ताहको अन्तिम दिन वा रात्रीकालीन समयमा कारागारमा रहने व्यवस्था** : (१) प्रचलित कानून बमोजिम सप्ताहको अन्तिम दिन वा रात्रीकालीन समयमा मात्र कारागारमा बसी कैद भुक्तान गर्न सक्ने कैदीलाई अदालतको फैसला वा आदेश बमोजिम सप्ताहको अन्तिम दिन वा रात्रीकालिन समयमा मात्र कारागारमा राख्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम कारागारमा राख्नु पर्दा सम्बन्धित अदालतले शर्तहरू तोकिदिएको रहेछ भने सोही बमोजिम र नतोकिएकोमा कारागार प्रशासकले तोकिदिएको शर्त कैदीले पालना गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम कारागारमा राखिएको कैदीले उपदफा (२) बमोजिमका शर्तहरू पालना गरी कैदको अवधि भुक्तान गरेमा निजले कारागारमा रही त्यस्तो कैद सजाय भुक्तान गरेको मानिनेछ ।

(४) उपदफा (२) बमोजिम कारागारमा राखिएको कैदीले उपदफा (३) को शर्त पालना नगरेमा वा त्यस अवधिमा कैद सजाय हुने कुनै कसूर गरेमा निजले आफूलाई भएको कैदको पूरा अवधि कारागारमा बसी भुक्तान गर्नु पर्नेछ ।

३७. **विवाह दर्ता गरिदिने** : (१) एउटै कारागारमा रहेका पुरुष र महिला थुनुवा वा कैदी वा कारागारमा रहेका थुनुवा वा कैदीसँग कारागारमा नरहेको पुरुष वा महिलाले विवाह गर्न चाहेमा विवाह दर्ताका लागी कारागार प्रशासक समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(२) कारागार प्रशासकले उपदफा (१) बमोजिमको निवेदन परेमा विवाह दर्ताको लागी सम्बन्धित निकायलाई लेखी पठाउनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम लेखि पठाए बमोजिम विवाह दर्ता हुन सक्ने भएमा विवाह दर्ताका दिन सुरक्षाकर्मी साथ लगाई विवाह दर्ता गर्ने अवसर दिनु पर्नेछ ।

३८. **कारागारमा मृत्यु भएमा** : (१) कुनै बन्दीको कारागारमा मृत्यु भएमा सरकारी चिकित्सकले निजको मृत्युको कारण खुलाई प्रमाणपत्र दिनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको कारण स्पष्ट भएपछि कारागार प्रशासकले जुन अदालतको फैसला वा आदेश बमोजिम थुनिए वा कैद भएको हो त्यस्तो अदालतलाई र त्यस्तो मृतकको परिवारका सदस्यलाई कारागार प्रशासकले तोकिए बमोजिम जानकारी दिनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम मृत्यु भएको बन्दीको लाश निजको परिवारका सदस्य वा आफन्तले लैजान चाहेमा त्यस्तो सदस्य वा आफन्तको जिम्मा लगाइ दिनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम परिवारका सदस्य वा आफन्तले जिम्मा नलिएमा कारागार प्रशासकले सरकारी खर्चमा त्यस्तो बन्दीको परम्परा अनुसार सद्गत गराउनु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (४) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अध्ययन अनुसन्धानका लागि शैक्षिक संस्थाबाट माग भएमा त्यस्तो लाश शैक्षिक संस्थालाई जिम्मा लगाउन सकिनेछ ।

(६) उपदफा (३) को प्रयोजनका लागि कारागार प्रशासकले मापदण्डको आधारमा मृतकको परिवारलाई सद्गत खर्च उपलब्ध गराउन सक्नेछ ।

३९. **म्याद भन्दा बढी थुन्न वा कैद गर्न नहुने:** (१) अवधि तोकी थुना वा कैद परेका कैदी बन्दीलाई त्यस्तो अवधि भुक्तान भए पछि र प्रचलित कानून बमोजिम अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट कारागार बस्नु नपर्ने आदेश भएका बन्दीलाई तुरुन्त थुना वा कैदबाट मुक्त गरी दिनु पर्नेछ ।

(२) कारागार प्रशासकले उपदफा (१) बमोजिम थुना वा कैदबाट मुक्त गरिएको व्यहोरा बन्दी दर्ता अभिलेख किताबमा उल्लेख राख्नु पर्नेछ ।

(३) कारागार प्रशासक वा कुनै कर्मचारीको हेलचेक्रयाईबाट कुनै बन्दी प्रचलित कानून बमोजिम निर्धारित अवधि भन्दा बढी समयसम्म थुना वा कैदमा रहेको देखिएमा वा यस ऐन बमोजिम नभएको वा नगरेको अन्य कुनै कुरा देखिएमा त्यस्तो कर्मचारी उपर विभागीय कारवाही हुनेछ ।

(४) कुनै बन्दी उपदफा (१) बमोजिमको अवधिभन्दा बढी थुना वा कैदमा रहेको भएमा त्यसको व्यहोरा खुलाई सम्बन्धित बन्दी वा निजका परिवार वा आफन्तले सम्बन्धित प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

(५) प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उपदफा (४) बमोजिमको परेको निवेदन उपर कारवाही गरी त्यस्तो बन्दी रिहाई गरी तोकिए बमोजिमको क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्नेछ ।

४०. **थुनुवा वा कैदीलाई अदालतमा उपस्थित गराउने :** (१) कुनै मुद्दामा प्रमाण वा अन्य आवश्यक कुरा थुनुवा वा कैदीबाट बुझ्नुपर्ने भएमा वा कारागार रहेको स्थानीय तह भित्र नै निज संलग्न रहेको मुद्दाको सुनुवाई हुने भएमा सम्बन्धित अदालतले सम्बन्धित कारागार कार्यालयमा सम्बन्धित थुनुवा वा कैदीलाई उपस्थित गराउन तोकिए बमोजिम पत्र पठाउनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम पत्र प्राप्त भएमा कारागार प्रशासकले सम्बन्धित बन्दीलाई सुरक्षाकर्मीको निगरानीमा अदालतमा उपस्थित गराउनु पर्नेछ ।

(३) थुनुवा वा कैदीलाई अदालतमा उपस्थित गराउने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(४) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै बन्दीबाट कुनै कुरा बुझ्नु परेमा वा निजले गरेको अर्को कुनै कसूरका सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्नु परेमा

सम्बन्धित अनुसन्धान अधिकारीको अनुरोध बमोजिम अदालतले त्यस्तो प्रयोजनका लागि आदेश दिएमा त्यस्तो बन्दीलाई त्यस्तो अधिकारी समक्ष उपस्थित गराउने पर्नेछ ।

४१. **कैदी स्थानान्तरण गर्न सकिने** : (१) कैदीलाई कुनै एक कारागारबाट अर्को कुनै कारागारमा तोकिए बमोजिमको अवस्थामा स्थानान्तरण गर्न सकिनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम स्थानान्तरण गर्दा पर्याप्त सुरक्षा व्यवस्था र अन्य उपाय अपनाई सुरक्षित र उपयुक्त यातायातको साधन मार्फत स्थानान्तरण गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम कैदीको स्थानान्तरण भएमा निजको परिवारको सदस्य र कानून व्यवसायीले जानकारी माग गरेमा त्यसको जानकारी दिनु पर्नेछ ।

४२. **बन्दीले निवेदन दिन सक्ने** : (१) बन्दीले प्रचलित कानून बमोजिम कुनै अदालत वा निकायमा फिरादपत्र, प्रतिउत्तर पत्र, पुनरावेदन पत्र वा अन्य कुनै किसिमको निवेदन पेश गर्नुपर्ने भएमा आफू रहेको कारागार कार्यालय मार्फत पेश गर्न सक्नेछ ।

(२) कारागार प्रशासकले उपदफा (१) बमोजिम फिरादपत्र, प्रतिउत्तर पत्र, पुनरावेदन वा निवेदन प्राप्त भएमा कारागार कार्यालयमा प्राप्त भएको मितिले तीनदिन भित्र सम्बन्धित अदालतमा तोकिए बमोजिम पठाउनु पर्नेछ ।

परिच्छेद-६

नाबालक सम्बन्धी व्यवस्था

४३. **नाबालकलाई कारागारमा राख्न नहुने** : (१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अठार वर्ष उमेर पूरा नभएको नाबालक थुनुवा वा कैदीलाई कारागारमा राख्न सकिने छैन ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको थुनुवा वा कैदीलाई प्रचलित कानून बमोजिम कारागारमा राख्नु पर्दा त्यस प्रयोजनका लागि व्यवस्था भएको बाल सुधार गृहमा पठाउनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि चौध वर्ष उमेर पूरा भएको नाबालकलाई देहायका अवस्थामा कारागारमा राख्न सकिनेछ :

(क) कसूरको प्रकृति हेरी अदालतले कारागारमा नै राख्नु पर्ने गरी आदेश दिएको,

(ख) यस ऐन वा प्रचलित कानून बमोजिम बाल सुधार गृहमा राखिएकोमा त्यस्तो सुधार गृहबाट भागी पक्राउ परेको,

(ग) कुनै कसूरमा कैद सजाय पाएकोमा त्यस्तो सजाय भुक्तान नहुँदै निजको उमेर अठार वर्ष पूरा भई बाँकी सजाय पूरा नभएको,

(४) उपदफा (३) बमोजिम नाबालकलाई कारागारमा राख्नु पर्दा निजलाई अन्य थुनुवा वा कैदीसँग नराखी सम्भव भएसम्म छुट्टै भवन, तला वा कोठामा राख्नु पर्नेछ ।

(५) कारागारमा राख्नु पर्ने नाबालकलाई कारागार प्रशासकले बालमैत्री वातावरण सृजना गरी बालबालिकाको सर्वोत्तम हित प्रति सदैव ध्यान दिनु पर्नेछ ।

४४. नाबालकलाई आमासँग राख्न सकिने : (१) पाँच वर्षभन्दा कम उमेरको नाबालककी आमा कारागारमा रहनु पर्ने भएमा देहायका अवस्थामा कारागार प्रशासकले त्यस्तो नाबालकलाई निजको आमासँग कारागारमा बस्ने अनुमति दिन सक्नेछ :

- (क) सम्बन्ध विच्छेद गरेकी आमा भएमा,
- (ख) त्यस्तो नाबालकको बाबु नभएमा वा निज पनि कारागारमा रहेको भएमा,
- (ग) अदालतले त्यस्तो नाबालक निजको आमासँगै कारागारमा रहनु पर्ने आदेश दिएमा,
- (घ) त्यस्तो नाबालकको आमाले निजसँग राख्न माग गरेमा ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको नाबालक कारागारमा रहेकी आमासँग रहने अवस्था भएमा आमा र नाबालकको लागि उपयुक्त बस्ने कोठा र तोकिए बमोजिमको खाने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

४५. नाबालक अभिलेख दर्ता किताबको व्यवस्था : (१) कारागार प्रशासकले प्रत्येक कारागारमा रहेका बन्दी महिलाबाट जन्मिएका बालबालिकाको अभिलेख राख्न एक छुट्टै दर्ता किताब खडा गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको किताबमा देहायका विवरण उल्लेख गर्नु पर्नेछ:-

- (क) नाबालकको नाम, थर, ठेगाना,
- (ख) नाबालकको बाबु, आमाको नाम, थर ठेगाना
- (ग) नाबालकको जन्म मिति तथा लिङ्ग ।

४६. प्रारम्भिक बाल विकासको व्यवस्था : (१) कारागार प्रशासकले कारागारमा रहेका पाँच वर्ष भन्दा कम उमेरका नाबालकको लागि प्रारम्भिक बाल विकासको व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।

(२) प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(३) कारागार प्रशासकले उपदफा (१) बमोजिमको नाबालकको प्रचलित कानून बमोजिम जन्म दर्ता गराउन उपदफा (२) बमोजिमको विवरण सहित सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद-७

विशेष संरक्षणको व्यवस्था

४७. गर्भवती वा सुत्केरी कैदी सम्बन्धी विशेष व्यवस्था : (१) कारागार प्रशासकले कारागारमा रहेका गर्भवती वा सुत्केरी बन्दीलाई खानपान, बसोबास र स्वास्थ्य परीक्षणका सम्बन्धमा तोकिए बमोजिमको विशेष व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) कारागारमा कुनै गर्भवती बन्दी भएमा त्यस्तो बन्दीको माग बमोजिम छ महिना पूरा भएको गर्भवती भए कारागार प्रशासकले सुत्केरी भएको साठी दिनपछि कारागारमा फर्कने गरी तोकिए बमोजिम बैंक जमानत लिई कारागारबाट छोडी दिनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम जमानतमा छुटेकी गर्भवती थुनुवा वा कैदीलाई निज सुत्केरी भएको साठी दिन पूरा भएपछि थुनामा राख्नुपर्ने अवस्था भएकोमा वा कैदको अवधि भुक्तान भैसकेकोमा बाहेक अन्य अवस्थामा निज पुनः कारागार भित्र फर्की आउनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (२) मा जुनुसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायका अवस्थाका बन्दीलाई कारागारबाट बैक जमानतमा छोड्न सकिने छैनः-

- (क) प्रचलित कानून बमोजिम जन्म कैद वा जघन्य कसूरको सजाय पाएको,
- (ख) जन्म कैद वा जघन्य कसूरको सजाय हुन सक्ने कसूरको अभियोगमा थुनामा रहेको,
- (ग) विशेष सुरक्षा कक्षमा राख्ने प्रकृतिको ।

(५) यस दफामा अन्यत्र जुनुसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आर्थिक अवस्था वा अन्य कुनै कारणले गर्भवती बन्दीको कारागारमा नै राम्रो स्याहार हुने कुरामा कारागार प्रशासक विश्वस्त भएमा वा सम्बन्धित बन्दीले नै कारागारमा रहने माग गरेमा त्यस्तो बन्दीलाई कारागारमा नै राख्नु पर्नेछ ।

(६) उपदफा (२) बमोजिम कुनै गर्भवती बन्दी कारागार बाहिर रहेकोमा निज कारागार भित्रै रहेको सरह मानी निज बाहिर रहेको अवधि जति निजलाई हुने कैदको अवधिबाट कट्टा गरिनेछ ।

(७) गर्भवती वा सुत्केरी बन्दी सम्बन्धी अन्य व्यवस्था र त्यस सम्बन्धमा अपनाइने कार्यविधि तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४८. **विशेष ध्यान दिनु पर्ने बन्दीको संरक्षण** : कारागार प्रशासकले कारागारमा रहेका देहायका बन्दीको खानपान, बसोबास र स्वास्थ्य परीक्षणका सम्बन्धमा तोकिए बमोजिमको विशेष संरक्षण प्रदान गर्नुपर्नेछ :

- (क) अपाङ्गता भएका कैदी सम्बन्धी व्यवस्था,
- (ख) मानसिक रोगी कैदी सम्बन्धी व्यवस्था,
- (ग) पचहत्तर वर्ष उमेर पुगेका कैदी सम्बन्धी व्यवस्था,
- (घ) तेस्रो लिङ्गी कैदी सम्बन्धी व्यवस्था ।

परिच्छेद-८

कारागार निरीक्षण

४९. **निरीक्षण गर्ने** : (१) महान्यायाधिवक्ता वा निजले तोकेको अधिकारीले प्रत्येक वर्ष कारागारको निरीक्षण गर्नु वा गराउनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम निरीक्षण गर्दा देहायका विषयमा ध्यान दिनु पर्नेछः-

- (क) कारागारमा रहेको बन्दीलाई मानवोचित व्यवहार गरेको वा नगरेको,
- (ख) बन्दीलाई आफन्त तथा कानून व्यवसायीसँग भेटघाट गर्न दिइएको वा नदिएको,
- (ग) कारागारका बन्दीले म्याद पुगेको दिन रिहाई पाउने गरे वा नगरेको,

- (घ) यस ऐन वा प्रचलित कानून बमोजिम कारागार प्रशासकले गर्नुपर्ने काम कारवाही सो बमोजिम भए गरेको वा नगरेको,
- (ङ) यस ऐन बमोजिम बन्दीले पाउने सुविधा प्राप्त गरेको वा नगरेको ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिम निरीक्षण गर्दा कुनै काम कारवाही प्रचलित कानून विपरित भए गरेको देखिएमा दफा ५३ मा लेखिएकोमा सोही बमोजिम र अन्यमा तोकिए बमोजिमको काम कारवाही गर्न गराउनु पर्छ ।
- (४) उपदफा (१) बमोजिम निरीक्षण गर्नको लागि महान्यायाधिवक्ताले आवश्यक निर्देशिका बनाउन सक्नेछ ।
५०. **निर्देशन दिन सक्ने** : (१) दफा ४९ बमोजिम महान्यायाधिवक्ता वा निजले तोकेको अधिकारीले निरीक्षण गर्दा कुनै कारागारमा दफा ४९ को उपदफा (२) बमोजिम कुनै त्रुटी रहेको वा सुधार गर्नुपर्ने देखिएमा कारागार प्रशासकलाई निर्देशन दिन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको निर्देशनको पालना गर्नु सम्बन्धित कारागार प्रशासकको कर्तव्य हुनेछ ।
५१. **निरीक्षण प्रतिवेदन** : (१) निरीक्षणमा देखिएका विषयलाई समेटि महान्यायाधिवक्ता वा निजले तोकेको अधिकारीले नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयमा प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ र त्यसको एक प्रति सम्बन्धित प्रदेश सरकारलाई पनि उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको प्रतिवेदनको व्यहोरा नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयले प्रदेश सरकार मार्फत सम्बन्धित कारागार कार्यालयलाई जानकारी गराउनु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (३) बमोजिमको निरीक्षण प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धित कारागार कार्यालयलाई आदेश दिएमा त्यसको कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।
५२. **प्रतिकूल असर नपर्ने** : यस परिच्छेदमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कारागारको निरीक्षण गर्ने प्रचलित कानून बमोजिम अन्य अधिकारीको अख्तियारीमा यस दफामा लेखिएको कुराले कुनै असर पर्ने छैन ।

परिच्छेद-९

कारागार सम्बन्धी कसूर

५३. **कसूर तथा सजाय** : (१) देहायको कुनै काम भएमा यस ऐन अन्तर्गतको कसूर भएको मानिनेछ :
- (क) अदालतको आदेश वा फैसला प्रतिकूल कसैलाई कारागारमा निर्धारित अवधि भन्दा बढी अवधि कैद वा थुनामा राखेमा,
- (ख) बन्दीलाई भगाएमा वा भगाउने उद्योग गरेमा,
- (ग) कारागारमा रहेको बन्दी भागेमा वा भाग्ने उद्योग गरेमा,
- (घ) कारागारको पर्खाल, भ्याल, ढोका फोरेमा, भत्काएमा, नष्ट गरेमा वा त्यसको उद्योग गरेमा वा कारागारबाट गोप्य रूपमा भाग्न सकिने कुनै मार्ग बनाएमा वा त्यसको उद्योग गरेमा,

- (ड) पाँच जना वा सो भन्दा बढीको समूह भई हुलदंगा गरेमा वा कारागारको आन्तरिक व्यवस्थापन खलबल्याएमा,
- (च) कारागारमा राखिएका सिसीटिभी, मेटालिक डिटेक्टर वा अन्य उपकरणको नष्ट गरेमा वा सोको उद्योग गरेमा,
- (छ) पाँच जना वा सो भन्दा बढीको समूह भई कारागार कार्यालयको कर्मचारी, कारागारका बन्दी वा आगन्तुकको शरीर बन्धक लिएमा वा निजलाई हैरानी गरेमा,
- (ज) कारागार तथा बन्दीको सुरक्षाका लागि खटिएका सुरक्षाकर्मीको हात हतियार खोसेमा वा निजलाई नियन्त्रणमा लिएमा,
- (झ) आचरण संहिताको उल्लंघन गरेमा ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम कसूर गरेमा देहाय बमोजिम सजाय हुनेछ :
- (क) खण्ड (क) बमोजिम कसूर गरेमा एक वर्ष सम्म कैद वा दशहजार रुपैयासम्म जरिवाना,
- (ख) खण्ड (ख), (ग), (घ), (ङ), (च), (छ) वा (ज) बमोजिम कसूर गरेमा दश वर्षसम्म कैद र एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना,
- (ग) खण्ड (झ) बमोजिमको कसूर गरेमा तीन महिना सम्म कैद वा पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना ।

परिच्छेद-१०

विविध

५४. आचार संहिता बनाउन सक्ने : (१) कारागार प्रशासकले कारागारको सुव्यवस्था कायम गर्न र बन्दीको अनुशासन कायम गर्न कारागारको सुरक्षा व्यवस्थापन गर्न कारागार कार्यालयका कर्मचारी, सुरक्षाकर्मी वा बन्दीले पालना गर्नु पर्ने आवश्यक आचार संहिता बनाउन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको आचार संहिताको पालना गर्नु बन्दी तथा सम्बन्धित सबैको कर्तव्य हुनेछ ।

(३) बन्दीले आचार संहिताको उल्लंघन हुने कुनै काम गरेमा यस ऐन बमोजिम कसूर गरेको मानिनेछ ।

५५. मुद्दा हेर्ने अधिकारी : (१) दफा ५३ को उपदफा (१) को खण्ड (झ) बमोजिमको कसूर बाहेक अन्य कसूरको मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार कसूर भएको कारागार रहेको स्थानको जिल्ला अदालतलाई हुनेछ ।

(२) दफा ५३ को उपदफा (१) को खण्ड (झ) बमोजिमको कसूरको कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित कारागार प्रशासकलाई हुनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा कारागार प्रशासकले संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को कार्यविधि अवलम्बन गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (२) बमोजिम कारागार प्रशासकले गरेको निर्णय वा आदेश उपर पैतीस दिन भित्र सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिनेछ ।

५६. **सरकारवादी हुने** : (१) यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दामा नेपाल सरकारवादी हुनेछ र दफा ५३ को उपदफा (१) बमोजिम कारवाही र किनारा हुने मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा समावेश भएको मानिनेछ ।

(२) दफा ५५ को उपदफा (२) अन्तर्गत मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा सम्बन्धित कारागार कार्यालयको कुनै कर्मचारीको प्रतिवेदनको आधारमा गर्नु पर्नेछ ।

५७. **नियम बनाउने अधिकार** : यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियम बनाउन सक्नेछ ।

५८. **खारेजी र बचाउ** : (१) कारागार ऐन, २०१९ खारेज गरिएको छ ।

(२) कारागार ऐन, २०१९ अन्तर्गत भए गरेका काम कारवाही यस ऐन बमोजिम भए गरेको मानिनेछ ।